

HOA ĐỒ QUYÊN Ở VIỆT NAM

Mai Văn Phô*

I. Mở đầu

Tết Kỷ Sửu vừa qua, tại thành phố Huế, cúc vàng rực rỡ khắp các chợ hoa và các ngõ đường của thành phố. Sở dĩ cúc vàng lên ngôi trong dịp Tết là vì thời tiết năm qua có nhiều thay đổi, hai đợt rét kéo dài, cộng thêm mấy trận lũ lụt khắp các tỉnh thành phía Nam và phía Bắc làm cho hoa mai và hoa đào, hai đối tượng chính trong ngày Tết không kịp ra hoa hoặc bị hư hại nhiều, như ở Bình Định, An Giang cũng như đào Nhật Tân ở Hà Nội. Cùng với cúc, chợ Tết ở Huế năm nay còn có khá nhiều loài hoa nhập nội được mang từ Thành phố Hồ Chí Minh và Đà Lạt ra Huế bán như các loài lan, tuylip, cánh bướm, mai đỏ, đỗ quyên Trung Quốc...

Ở nước ta nói chung, ở Thừa Thiên Huế nói riêng có nhiều loài đỗ quyên cho màu sắc đẹp: trắng, đỏ, vàng, hồng, tím..., có loài nở hoa đúng dịp Tết. Nên chăng, chúng ta hãy chọn trong các loài đỗ quyên cho hoa đẹp để thuần hóa, nhân giống để trở thành một loài hoa sử dụng thường xuyên trong nước nhân dịp lễ Tết, vừa làm mặt hàng xuất khẩu.

II. Một vài nét về các loài thuộc họ Đỗ quyên

Các loài trong họ Đỗ quyên (Ericaceae Juss.) là những cây gỗ nhỏ, cây bụi, có cả dạng sống phụ sinh hoặc hoại sinh. Lá đơn, mọc cách, có mũi, thường được phủ lông mịn. Cụm hoa ngắn, thường từ 1-5 hoa. Hoa lớn, cánh hoa hợp thành hình chuông có nhiều màu sắc khác nhau: đỏ, vàng, tím, trắng, hồng... Nhị có số lượng từ 8-10 nhị, xếp thành 2 vòng, có tuyến mật phía trong nhị. Hạt đôi khi có cánh ở một số loài.

Đỗ quyên là những loài hoang dại, được con người thuần hóa sớm. Theo sử sách của Trung Quốc, đỗ quyên đã được trồng cách đây 1.500 năm. Hiện nay số loài đỗ quyên ở Trung Quốc có đến 376 loài thuộc 18 chi. Trong số đó có nhiều loài thuộc chi *Rhododendron* cho hoa đẹp, có màu sắc sắc sỡ, thường nở hoa vào mùa xuân, có loài nở đúng dịp Tết Nguyên đán. Đỗ quyên ở Trung Quốc được xếp vào "Thập đại danh hoa" và được ví với nàng Tây Thi [5].

Trên thế giới, đỗ quyên có đến 80 chi và 2.500 loài phân bố ở các vùng cận nhiệt đới, ôn đới, hàn đới và các vùng núi cao nhiệt đới. Về nguồn gốc, người ta cho rằng: đỗ quyên xuất phát từ các vùng núi cao châu Á nhiệt đới, từ đó lan tỏa ra khắp thế giới [3].

Ở nước ta, theo Nguyễn Tiến Hiệp trong *Danh lục các loài thực vật Việt Nam*, tập II đã thống kê 72 loài, 5 phân loài, 8 thứ, 2 dạng thuộc 11 chi, phân bố rộng từ Lào Cai cho đến Bà Rịa-Vũng Tàu và Kiên Giang.

* Thành phố Huế.

Việc sử dụng các loài đỗ quyên hoang dại ở nước ta cũng đã có từ lâu, nhưng không phổ biến. Loài được dùng nhiều là *Rhododendron simsii* (Đỗ quyên đỏ) vì ra hoa thường đúng vào dịp Tết.

Một số nơi, đỗ quyên được dùng để chữa các bệnh thông thường: nấu vỏ rửa vết thương, rễ chữa phong thấp, đau khớp. Một số loài lá dùng để nấu uống thay chè, chữa đau thần kinh. Quả loài thụ châu thơm (*Gaultheria fragrantissima*) ăn được, hoặc loài bạch tiên (*Leucothoe griffitiana*) quả nấu chín ăn hoặc ngâm đường làm mứt. Ngoài ra có loài lông đèn (*Lyonia ovalifolia*) có lá non độc đối với dê, và dùng để diệt sâu bọ.

III. Số lượng chi và loài thuộc họ Đỗ quyên ở Việt Nam

Theo thống kê và phân loại của nhiều nhà khoa học của Việt Nam, số lượng loài và chi của họ Đỗ quyên có từ 72-80 loài thuộc 11 chi. Theo Phạm Hoàng Hộ (1999) ở nước ta có 80 loài, 4 phân loài, 9 thứ, 1 dạng. Theo Nguyễn Tiến Hiệp (2003) thì số lượng này là 72 loài, 5 phân loài, 8 thứ, 2 dạng (bảng 1).

Một số địa phương và vườn quốc gia ở nước ta có số lượng loài đỗ quyên đã thống kê được như sau:

- Vườn Quốc gia Hoàng Liên: 39 loài
- Vườn Quốc gia Pù Mát: 28 loài
- Vườn Quốc gia Tam Đảo: 6 loài
- Vườn Quốc gia Bạch Mã: 4 loài
- Khu Bảo tồn Đakrông: 1 loài

Bảng 1. Số lượng chi và loài đỗ quyên ở Việt Nam

TT	Chi (Genus)	Loài (Species)	Phân loài (Subspecies)	Thứ (Varietas)	Dạng (Forma)
1	<i>Agapetes</i> (Thượng nữ, Việt quất)	5		0	0
2	<i>Craibiodendron</i> (Cáp mộc, Hoa khế)	4		1	0
3	<i>Diplycosia</i> (Song bao)	2		0	0
4	<i>Enkianthus</i> (Trợ hoa, Bông vàng)	2		1	0
5	<i>Gaultheria</i> (Thụ châu, Thạch nam)	4		0	2
6	<i>Leucothoe</i> (Bạch tiên)	1		0	0
7	<i>Lyonia</i> (Ca di, Lồng đèn)	3		2	0
8	<i>Monotropastrum</i> (Nhất hướng khiêm)	2		0	0
9	<i>Pieris</i> (Húng rít)	1		0	0
10	<i>Rhododendron</i> (Đỗ quyên, Hồng trụ)	28	5	1	0
11	<i>Vaccinium</i> (Ổng ảnh, Sơn trà)	20		3	0
	Tổng 11 chi	72 loài	5 phân loài	8 thứ	2 dạng

IV. Một vài ý kiến trao đổi

1. Số lượng loài, chi và sự phân bố của đỗ quyên ở Thừa Thiên Huế

Qua quá trình nghiên cứu của chúng tôi trong nhiều năm qua, hiện nay ở Thừa Thiên Huế phát hiện có 7 loài đỗ quyên thuộc 4 chi. Trong số đó chi *Rhododendron* chiếm ưu thế với 3 loài, đều cho hoa đẹp. Ngoài ra còn có loài Việt quất mới tìm thấy ở Lăng Cô, loài trợ hoa tìm thấy ở Hói Mít, Bạch Mã, loài ổng ảnh gặp ở A Lưới.

Trong số 7 loài đỗ quyên ở Thừa Thiên Huế, loài đỗ quyên đỏ (*Rhododendron simsii*) gặp ở nhiều nơi thuộc vùng khe suối cao như thác Đỗ Quyên - Bạch Mã, bãi Gia Long - Khe Tre, ở Nam Đông, ở đầu nguồn sông Bồ, ở rừng Hương Nguyên và ở bờ sông A Sáp giáp Lào. Trước đây, tại xã Phong Hòa thuộc huyện Phong Điền có khá nhiều gốc đỗ quyên đỏ lớn được trồng làm cảnh tại sân Ủy ban xã. Trong thành phố Huế có nhiều gia đình đã trồng cây đỗ quyên đỏ, cho hoa đúng Tết trong nhiều năm qua.

Bảng 2. Số lượng loài và sự phân bố của đỗ quyên ở Thừa Thiên Huế

TT	Tên loài	Khu phân bố	Ghi chú
1	<i>Enkianthus quinqueflorus</i> Lour. (Trợ hoa, Hoa chuông)	Hói Mít, Bạch Mã	
2	<i>Lyonia ovalifolia</i> (Wall.) Drude (Lồng đèn, Nen)	Bạch Mã	
3	<i>Rhododendron annamense</i> Rehd. (Đỗ quyên Trung Bộ)	Bạch Mã	
4	<i>Rhododendron fortunei</i> Lindl. (Đỗ quyên vân cẩm)	Bạch Mã	
5	<i>Rhododendron simsii</i> Planch. (Đỗ quyên đỏ, Đỗ quyên Tết)	Bạch Mã, Nam Đông, đầu nguồn sông Bồ, rừng Hương Nguyên, sông A Sáp	
6	<i>Vaccinium bracteatum</i> Thunb.	A Lưới	
7	<i>Vaccinium eberhardtii</i> Dop. (Việt quất Lăng Cô)	Lăng Cô	Mới tìm thấy

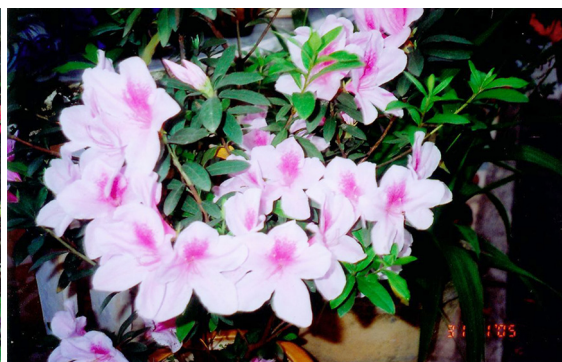
2. Các loài đỗ quyên được quan tâm

Trong họ Đỗ quyên, chi *Rhododendron* (Đỗ quyên) được quan tâm nhiều nhất vì hầu hết các loài thuộc chi này đều cho hoa đẹp. Ở Trung Quốc, trong số 376 loài đỗ quyên có đến 282 loài thuộc chi *Rhododendron* [2], ở nước ta có 28 loài thuộc chi này.

Ở Nhật Bản, đỗ quyên cũng là một đối tượng rất được quan tâm. Theo Giáo sư Ikuo Miyajima, loài *Rhododendron simsii* trước đây cũng tồn tại ở Nhật Bản, nhưng gần đây loài hoang dại này gần như không tìm thấy mà chỉ thấy chúng tồn tại ở Trung Quốc, Việt Nam, Lào... Loài này có thể xuất phát từ Côn Minh - Trung Quốc, qua quá trình di cư mà phát triển tới các nước Đông Nam Á. Ngay ở Trung Quốc, sự biến đổi về hình thái do quá trình thuần chủng cũng đã làm cho loài này thay đổi nhiều về hình dạng lá.

Đỗ quyên đỏ-*Rhododendron simsii*

Đỗ quyên hồng-*Rhododendron mu-*

Ngoài loài đỗ quyên đỏ nêu trên, hiện nay các loài sau đây cũng được quan tâm rất nhiều, đó là: *Rhododendron mucronatum*, *R. lyi*, *R. hainamense*, *R. cavaleriei*, *R. annamense*.

Việc tìm nguồn gốc của loài *Rhododendron simsii* đã và đang được các nhà khoa học Nhật Bản quan tâm, ngoài các đặc điểm về hình thái, họ còn chú ý đến việc so sánh nhiễm sắc thể và sắc tố hoặc lai ghép các loài để so sánh.

3. Tiếp tục thuần hóa và nhân giống

Cần thuần hóa và nhân giống các loài đỗ quyên như *Rhododendron annamense*, *R. mucronatum* để trở thành mặt hàng hoa cảnh có khả năng xuất khẩu hoặc để sử dụng rộng rãi trong các dịp lễ Tết.

M V P

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Bộ Khoa học, Công nghệ và Môi trường (1996), *Sách đỏ Việt Nam*, Phần Thực vật, Nxb Khoa học và Kỹ thuật, Hà Nội.
2. Bộ Khoa học và Công nghệ Trung Quốc (1974), *Trung Quốc cao đẳng thực vật đỏ giám*, Tập 3, Nxb Khoa học.
3. Nguyễn Tiến Bân (1977), *Cẩm nang tra cứu và nhận biết các họ thực vật hạt kín* (Magnoliophyta, Angiospermae) ở Việt Nam, Nxb Nông nghiệp, Hà Nội.
4. Phạm Hoàng Hộ (1999), *Cây cỏ Việt Nam*, Tập 1, Nxb Trẻ, TP Hồ Chí Minh.
5. Lê Quang Long (2006), *Từ điển tranh về các loài hoa*, Nxb Giáo dục, Hà Nội.
6. Nguyễn Nghĩa Thìn, Mai Văn Phô (2003), *Đa dạng sinh học hệ nấm và thực vật Vườn Quốc gia Bạch Mã*, Nxb Nông nghiệp, Hà Nội.
7. Nguyễn Nghĩa Thìn, Nguyễn Thanh Nhân (2004), *Đa dạng thực vật Vườn Quốc gia Pù Mát*, Nxb Nông nghiệp, Hà Nội.
8. Nguyễn Nghĩa Thìn (2008), *Đa dạng sinh học Vườn Quốc gia Hoàng Liên*, Nxb Nông nghiệp, Hà Nội.
9. Trung tâm Nghiên cứu Tài nguyên và Môi trường - Đại học Quốc gia Hà Nội và Viện Sinh thái Tài nguyên Sinh vật (2003), *Danh lục các loài thực vật Việt Nam*, Tập 2, Nxb Nông nghiệp, Hà Nội.
10. Trung tâm Nghiên cứu Tài nguyên và Môi trường - Đại học Quốc gia Hà Nội (2005), *Khu Bảo tồn thiên nhiên Đakrông*, Nxb Khoa học và Kỹ thuật, Hà Nội.

TÓM TẮT

Ở Việt Nam họ Đỗ quyên (Ericaceae Juss.) khá đa dạng với khoảng 80 loài, trong số đó có hơn 30 loài cho hoa đẹp. Theo kết quả nghiên cứu của tác giả, ở Thừa Thiên Huế hiện có 7 loài đỗ quyên phân bố ở các vùng núi cao, khe suối thuộc các huyện Phú Lộc, Nam Đông, A Lưới và Phong Điền. Cần tiến hành thuần hóa và nhân giống một số loài đỗ quyên cho hoa đẹp như *Rhododendron simsii*, *Rhododendron mucronatum*... để tạo nên các loài hoa cảnh có giá trị xuất khẩu.

ABSTRACT

RHODODENDRON IN VIET NAM

In Viet Nam, family Ericaceae Juss (Heath family) is rather diversified with about 80 species, of which more 30 species own beautiful flowers. At present, there are 7 Ericaceae species distributing in the high mountain areas, along the streams in Phú Lộc, Nam Đông, A Lưới and Phong Điền districts, Thừa Thiên Huế province. It is necessary to carry out domesticating and multiplying some Ericaceae species with beautiful flowers such as *Rhododendron simsii*, *Rhododendron mucronatum*... into new beautiful ornamental plants which are possible to export.